МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

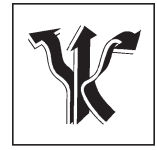

О. А. Корман

СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ ТА БАТЬКІВСТВО

За редакцією д-ра пед. наук. Н. М. Чернухи

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

Рецензенти: *Р. Г. Вайнола*, д-р пед. наук, проф.
О. Г. Карпенко, д-р пед. наук, проф.
Н. М. Чобітько, д-р пед. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Межрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 29.05.13)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист №1/11-18544 від 29.11.13)

Корман О. А.

Сімейні відносини та батьківство: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. А. Корман; за ред. Н. М. Чернухи. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2014. — 184 с.: іл. — Бібліогр.: 179–183 с.

ISBN 978-617-02-0164-5

У навчальному посібнику подано основні історико-педагогічні аспекти культурного становлення сімейних відносин та батьківства як соціокультурного інституту. Виокремлено пріоритети та особливості сучасних взаємовідносин у сім'ї в умовах сучасних глобалізаційних соціальних змін. Запропоновано технології інтерактивної взаємодії батька в сучасній сім'ї.

Для учителів, вихователів загальноосвітніх шкіл, соціальних педагогів та соціальних працівників, студентів, аспірантів та усіх, хто цікавиться проблемами сімейних відносин та батьківства в сучасних соціокультурних умовах.

© О. А. Корман, 2014
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2014
© ДП "Видавничий дім "Персонал", 2014

ISBN 978-617-02-0164-5

ЗМІСТ

Розділ І. Історико-педагогічні аспекти культурного становлення сімейних відносин та батьківства як соціокультурного інституту 4

1.1. Аналіз теоретичних засад модернізації сімейних відносин та батьківства в історико-педагогічних процесах 4

1.2. Особливості виховання у різних типах родин. Сімейні традиції 13

1.3. Конфлікти та наслідки. Нормалізація стосунків 32

1.4. Соціальне та психологічне сирітство 47

1.5. Становище дітей у неблагополучних родинах 54

Розділ ІІ. Пріоритети та особливості сучасних взаємин у родині в умовах глобалізаційних соціальних змін 70

2.1. Особливості розвитку сучасної української сім'ї 70

2.2. Сімейна система та стадії розвитку сім'ї 74

2.3. Пріоритети у взаєминах та критерії успішної сім'ї 88

2.4. Типи виховання та фактори здорової атмосфери 92

2.5. Темперамент та формування самооцінки 103

Розділ ІІІ. Інтерактивна взаємодія батька в сім'ї: методичні основи, педагогічні аспекти 118

3.1. Виховання в сім'ї, як першооснова розвитку особистості 118

3.2. Модель батька, як вихідна позиція виховання молодого покоління 139

3.3. Батьківське ставлення та його вплив на формування чоловічої ідентичності 151

3.4. Закони батьківства 161

Питання для самоконтролю 175

Теми контрольних робіт 176

Питання до екзамену 177

Список використаної та рекомендованої літератури 179

РОЗДІЛ І

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРНОГО СТАНОВЛЕННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ТА БАТЬКІВСТВА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ІНСТИТУТУ

1.1. Аналіз теоретичних засад модернізації сімейних відносин та батьківства в історико-педагогічних процесах

Актуальність проблеми сімейних відносин та батьківства зумовлена негативними особливостями соціальної ситуації в сучасній Україні та потребою в науковому обґрунтуванні готовності до батьківства як психологічного явища. Процес впливу батьківства на стан розвитку особистості дитини починається з пренатального періоду та особливо відображається в підлітковому віці. Саме в перехідному періоді відбуваються негативні соціальні явища серед підлітків, більшість з яких є наслідками або результатом впливу моделі батьківства, запозиченої з біологічної сім'ї. Ситуація погіршується такими явищами, як незадовільний стан здоров'я немовлят, зростання кількості абортів, катастрофічні масштаби соціального сирітства, постійно зростаючий рівень девіантного материнства. Крім того, соціологи вказують на несприятливі процеси деградації сімейного способу життя, зниження престижу й цінності родини, зростання сімейного насильства (І. В. Бестужев-Лада, А. І. Захаров, М. І. Бешкетників, Н. Д. Нікандров, В. В. Бойко).

Ці явища зумовлені недостатньою соціальною цінністю батьківства і, як наслідок, психологічною неготовністю чоловіка до ролі батька. Тому батьківство часто розглядають як явище, що знижує адаптивні можливості чоловіка, обмежуючи його розвиток.

Поняття “психологічна готовність до батьківства” не має на сьогодні конкретного визначення, і спостерігається неоднозначне розуміння його сутності та структури. Залишається затребуваною проблема цілісного осмислення цього феномена, виокремлення особистісних корелятів і специфіки його виявлення залежно від власного досвіду чоловіка.

Психологічна готовність до батьківства позитивно пов’язана з показниками особистісної зрілості.

Як показники особистісної зрілості ми розглядаємо такі психологічні й біографічні характеристики: виразна рольова ідентифікація (маскулінність), вибір активних способів психологічного подолання (coping), особистісна суверенність, прагнення до самоактуалізації.

Рівень відповідального батьківства вищий у чоловіків:

- з маскулінною рольовою ідентифікацією;
- які мають активні способи психологічного подолання (coping);
- з високим рівнем самоактуалізації;
- суверенних порівняно з депривованими;
- які мають власний досвід батьківства.

Родина та її соціальні функції

Родина, з позиції соціологів, являє собою малу соціальну групу, засновану на шлюбному союзі і кровному спорідненні, члени якої пов’язані спільним побутом, взаємною допомогою, моральною відповідальністю. Цей найдавніший інститут людського суспільства пройшов складний шлях розвитку: від родоплемінних форм проживання до сучасних форм сімейних відносин.

Шлюб, як стійкий союз між чоловіком і жінкою, виник у родовому суспільстві. Така форма взаємин визначає їхні права та обов’язки.

Зарубіжні соціологи розглядають родину як соціальний інститут лише в тому випадку, якщо вона характеризується трьома основними видами сімейних відносин: шлюбом, батьківством і спорідненням. Якщо відсутній хоча б один із показників, використовують поняття “сімейна група”.

Слово “шлюб” походить від давньослов’янського “борочити”, що означає відбирати краще. Шлюбні відносини, зареєстровані державними установами (у РАГСах, Палацах одруження), називаються цивільними; освячені релігією — церковними.

Шлюб — явище історичне, що пройшло певні стадії свого розвитку — від полігамії до одношлюбності.

Урбанізація змінила устрій і ритм життя, внаслідок чого відбулися зміни у сімейних відносинах. Міська родина, не обтяжена веденням великого господарства, орієнтована на самостійність і незалежність, перейшла в наступну фазу свого розвитку. ***На зміну патріархальній родині прийшла подружня***.

Слабка соціальна захищеність, матеріальні труднощі, які зазнає родина в цей час, призвели до скорочення народжуваності в Україні і формування нового типу родини — бездітної.

За типом проживання родина поділяється на патрилокальну, матрилокальну, неолокальну й унілокальну. Розглянемо кожну з них.

Матрилокальний тип характеризується проживанням родини в будинку дружини, де зятя називали “приймаком”. Тривалий час на Русі був розповсюджений *патрилокальний* тип, за якого дружина після заміжжя оселялася в будинку чоловіка і нарікалася “невісткою”.

Нуклеарний тип шлюбних відносин знаходить відбиття у прагненні молодят жити самостійно, окремо від батьків та інших родичів — такий тип родини називають *неолокальним*.

Для сучасної міської родини характерним типом сімейних відносин можна вважати *унілокальний*, за якого подружжя проживає разом — або у власному житлі, чи орендуючи його.

Проведене серед молоді соціологічне опитування показало, що молоді люди, які одружуються, не засуджують шлюби з інтересу. Лише 33,3 % респондентів засуджують такі шлюби, з розумінням до нього відносяться — 50,2 %, а 16,5 % навіть “хотіли б мати таку можливість”.

Сучасні шлюби “постаріли”. Середній вік тих, хто одружується, за останні 10 років збільшився серед жінок на 2 роки, се-

ред чоловіків — на 5 років. Тенденція, властива для західних країн, створювати родину, вирішивши професійні, матеріальні, житлові та інші проблеми, спостерігається і в Україні.

На сьогодні шлюби, як правило, різновікові. Зазвичай у такій ситуації один із членів шлюбного союзу, частіше старший, бере на себе відповідальність за вирішення економічних, господарсько-побутових та інших проблем. І хоча сімейні психологи, наприклад Р. Бендлер, вважають оптимальною різницю у віці подружжя 5—7 років, для сучасних шлюбів вона може становити 15—20 років (причому не завжди жінка є молодшою за чоловіка). Зміна суспільних відносин торкнулася і проблем сучасної родини. У практиці сімейних відносин мають місце фіктивні шлюби, що властиво для столиці, великих промислових і культурних центрів України, метою яких є одержання певних вигод.

Родина — складна багатофункціональна система, яка виконує низку взаємозалежних функцій. *Функція родини* — це спосіб виявлення активності, життєдіяльності її членів. До функцій варто віднести: *економічну, господарсько-побутову, рекреативну* чи *психологічну, репродуктивну, виховну*. Соціолог А. Г. Харчев вважає репродуктивну функцію родини головною суспільною функцією, в основі якої лежить інстинктивне прагнення людини до продовження свого роду. Але роль родини не зводиться до ролі "біологічної фабрики". Виконуючи цю функцію, родина відповідальна за фізичний, психічний та інтелектуальний розвиток дитини, вона виступає своєрідним регулятором народжуваності. У цей час демографи відзначають зниження народжуваності в Україні.

Людина набуває цінності перед суспільством лише тоді, коли стає особистістю, і становлення її вимагає цілеспрямованого, систематичного впливу. Саме родина з її постійним і природним характером впливу покликана формувати риси характеру, переконання, погляди, світогляд дитини. Тому виокремлення виховної функції родини, як основної, має суспільне значення. Для кожної людини родина виконує емоційну і рекреативну функції, що захищають її від стресових і екстремальних ситуацій. За-

тишок і тепло домашнього вогнища, реалізація потреби людини в довірливому й емоційному спілкуванні, співчуття, співпереживання, підтримка — усе це дає підстави людині бути більш стійкою до умов сучасного неспокійного життя. Сутність і зміст економічної функції полягає у веденні не тільки спільного господарства, а й економічній підтримці дітей та інших членів родини в період їхньої непрацездатності.

У період соціально-економічних перетворень у суспільстві змінюються і функції родини. Провідною в історичному минулому була економічна функція, що підпорядковувала собі всі інші: глава сім'ї — чоловік — був організатором праці, діти рано долучалися до життя дорослих. Економічна функція повністю визначала виховну і репродуктивну функції. Нині економічна функція родини не відмерла, але змінилася. Найповніше функції сучасної родини представлені фінським педагогом Ю. Хямяляйнен.

Виділяючи періоди формування родини, він відзначає, що для кожного етапу сімейних відносин характерні певні функції, що можна представити наступним чином.

Стадії родини

1. Етап формування родини

Батьківські функції: усвідомлення партнерських відносин; зміцнення взаємин між батьками; початок сексуальних відносин, що задовольняють обох; розвинене взаєморозуміння, що дозволяє кожному вільно виявляти свої почуття; налагодження відносин з батьками та іншими родичами, що задовольняє обидві сторони; розподілення часу між домівкою і роботою; вироблення порядку прийняття рішень, що задовольняють обидві сторони; бесіди між подружжям про майбутнє родини.

2. Родина, що чекає дитину; родина з дитиною

Батьківські функції: звикання до думки про вагітність та народження дитини; підготування до материнства і батьківства, звикання до ролі батька і матері; звикання до нового життя, пов'язане з появою дитини; створення в родині атмосфери, сприятливої і для родини, і для дитини; турбота про потреби ди-

тини; розподілення хатніх обов'язків і догляду за дитиною, що не перевантажуватиме жодного з батьків.

Функції дитини: дитина залежить від матері і починає довіряти їй; поява уподобань; оволодіння навичками найпростішої соціальної взаємодії; пристосування до очікувань інших людей; розвиток координації рухів рук та очей; знаходження зручного ритму зміни спокою і дії; оволодіння словами, короткими фразами, мовою.

3. Родина з дитиною дошкільного віку

Батьківські функції: розвиток інтересів та потреб дитини; подолання відчуття пересичення материнством (батьківством) і роздратування з приводу хронічної нестачі часу для власних потреб: пошук квартири, що відповідає потребам родини; розподілення обов'язків та відповідальності між батьками в ситуаціях, які постійно змінюються; підтримання сексуальних відносин, що задовольняють обох, і бесіди про майбутніх дітей; подальший розвиток взаємин у родині — відкритих, що дають змогу спілкуватися на найрізноманітніші теми; розвиток відносин з батьками через появу дитини і виконання ними нової ролі; збереження колишнього кола друзів і своїх захоплень поза домівкою (залежно від можливостей родини); формування способу життя родини, сімейних традицій, бесіди батьків про виховання дітей.

Функції дитини: подолання суперечностей між бажанням бути завжди з об'єктом своєї симпатії і неможливістю цього; звикання до самостійності; виконання вимог дорослого із дотримання чистоти (охайність під час їжі, гігієна статевих органів); виявлення інтересу до товаришів з ігор; прагнення бути як мати та батько.

4. Родина школяра

Батьківські функції: виховати в дітей інтерес до наукових і практичних знань; підтримка захоплень дитини; подальший розвиток взаємин у родині (відкритість, відвертість); турбота про подружні відносини й особисте життя батьків; співробітництво з батьками інших школярів.

Функції дитини: отримання навичок, важливих для шкільної освіти; прагнення бути повноправним і готовим до співробітни-

цтва членом родини; поступовий відхід від батьків, усвідомлення себе як особистості, яку люблять і поважають; спілкування з однолітками, спільна з ними діяльність; знайомство з правилами поведінки і мораллю групи; розширення словникового запасу і розвиток мови для чіткого викладення своїх думок: усвідомлення значення причинно-наслідкових зв'язків і формування наукової картини світу.

5. Родина з дитиною старшого шкільного віку

Батьківські функції: дати змогу дитині відповідати і діяти самостійно, відповідно до її розвитку; готовність до нового періоду життя родини; визначення функцій родини, розподілення обов'язків і відповідальності між членами родини; підтримання відкритості у взаєминах між різними поколіннями в родині; бути гідним взірцем під час виховання підростаючих дітей на власному прикладі — дорослого, люблячого чоловіка, але батька, який знає міру (дорослої жінки, дружини, матері); розуміння і прийняття індивідуальності дитини, довіра і повага до неї, як унікальної особистості.

Функції дитини: позитивне ставлення до власної статі та фізіологічних змін, що відбуваються; з'ясування для себе ролі чоловіка і жінки; відчуття приналежності до свого покоління; досягнення емоційної незалежності, відхід від батьків; вибір професії, прагнення до матеріальної незалежності; готовність до дружби з однолітком протилежної статі, шлюбу, створення родини; поступове формування власного світогляду.

6. Родина з дорослою дитиною, яка виходить у світ

Батьківські функції: відходження від підростаючої дитини, здатність відмовитися від колишньої влади над нею; прищеплення у дитини впевненості, що в будь-яких життєвих ситуаціях вона завжди отримає розраду і допомогу під батьківським дахом; створення сприятливих умов для нових членів родини, які увійшли до неї після шлюбу; турбота про подружні відносини за нової структури родини; спокійний перехід у нову стадію шлюбу і підготування до ролі бабусі та дідуся: створення гарних відносин між власною родиною і родиною дитини.